

GRAŻYNA ADAMCZYK

WYBRANE ASPEKTY ZACHOWAŃ KONSUMPCYJNYCH I WZORCÓW SPOŻYCIA ŻYWNOŚCI W POLSKICH GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W LATACH DZIEWIĘDZIESIĄTYCH

*Z Katedry Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej
Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu*

ABSTRACT. Mostly positive changes in consumption realisation conditions in previous 10 years and also changing consumer and his behaviour made a revolutionary changes in food consumption patterns. Provided analysis of food consumption showed the general tendency for decreasing unit consumption of food and changes in its structure. The main objective of this paper was showing particular aspects of food consumption and household consumption behaviours in the nineties.

Key words: consumption behaviour, consumption pattern, food, food consumption

Wstęp

Zachowanie konsumenta składa się z zachowania na rynku i w fazie konsumpcji. Nie są to sfery oddzielające się, lecz raczej przenikające wzajemnie. Z jednej strony podaż towarów i usług na rynku może się przyczyniać do kształtowania potrzeb czy też ich hierarchii lub preferowania jednych produktów, a odrzucania innych. Z drugiej natomiast strony zachowanie w procesie konsumpcji wpływa na przekształcanie się potrzeb w popyt na określoną ilość i jakość dóbr (**Rudnicki 2000**).

Całokształt zachowania konsumentów jest warunkowany szeregiem czynników zarówno zewnętrznych, jak i tych, które wynikają z wewnętrznych przesłanek. Do tych pierwszych można zaliczyć uwarunkowania ekonomiczne, m.in. dochody konsumentów, ceny produktów, same produkty, ich promocję, dystrybucję i uwarunkowania społeczno-kulturowe (grupa społeczna, rodzina, kultura). Druga grupa obejmuje przede wszystkim potrzeby konsumentów, motywy ich postępowania, postawy wobec produktów, osobowość nabywców. Jednak bardzo często – pomimo całego splotu czynników – ekonomiczne uwarunkowania determinują postępowanie i zachowanie konsumentów,

doprowadzając w rezultacie do sytuacji, gdzie dopiero w zróżnicowanych ekonomicznie, społecznie i kulturowo grupach ujawniają się przesłanki wewnętrzne zachowań konsumpcyjnych.

Celem niniejszego opracowania było przedstawienie wybranych aspektów zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych zasadniczo w fazie konsumpcji, z uwzględnieniem zwyczajów żywieniowych, wzorców spożycia żywności, w szczególności owoców i warzyw, w latach.

Material i metoda

Materiałem w niniejszym opracowaniu były zarówno dane wtórne, jak i wyniki badań własnych. Wykorzystano dane wtórne zgromadzone przez Główny Urząd Statystyczny pochodzące z badań budżetów gospodarstw domowych i dotyczące spożycia żywności w latach dziewięćdziesiątych. Ponadto posłużono się danymi makroekonomicznymi opracowanymi metodą bilansową przez GUS i FAO. Analizy danych wtórnych dokonano, wykorzystując bezpośrednio mierniki zmian konsumpcji (**Kramer 1997**), wyrażające spożycie żywności i jego zmiany w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym i w przeliczeniu na mieszkańca.

Dane pierwotne pochodziły z badań przeprowadzonych na próbie 600 gospodarstw domowych zamieszkujących miasto Poznań, których źródło utrzymania nie jest związane z rolnictwem.

Gospodarstwa do badań dobrano w sposób celowy, kwotowy, metodą powiązanych ze sobą cech. Głównymi kryteriami doboru próby były: aktywność zawodowa, wielkość gospodarstwa domowego oraz dodatkowo główne źródło utrzymania. Uwzględniono pięć grup gospodarstw domowych wydzielonych pod względem liczby osób: gospodarstwa jedno-, dwu-, trzy-, czteroosobowe oraz liczące pięć i więcej osób. Biorąc pod uwagę kryterium „aktywność zawodowa”, wydzielono dwie grupy: gospodarstwa aktywne zawodowo, gdzie pracuje przynajmniej jedna osoba, oraz gospodarstwa nieaktywne zawodowo, wyłącznie z osobami niepracującymi zawodowo i bezrobotnymi. Wyznaczona liczebność próby stanowi 0,3% ogólnej populacji gospodarstw domowych w Poznaniu, co można przyjąć za liczebność wystarczającą (za GUS-em) i jednocześnie typową w badaniu jednostek zamieszkujących miasta liczące powyżej 350 tys. mieszkańców (**Sudman 1976**).

Do zebrania danych dotyczących gospodarstw domowych wykorzystano pomiar sondażowy, gdzie zastosowano metody ankiety bezpośredniej i wywiadu osobistego. Kwestionariusz składał się z trzech części, a do opracowania niniejszego artykułu wykorzystano tylko wybrane dane dotyczące profilu psychograficznego gospodarstw domowych.

Analizę danych w jednym wymiarze przeprowadzono na podstawie wybranych statystycznych miar położenia. Ponadto w odniesieniu do zebranych danych zastosowano także mierniki statystyczne w postaci wskaźników struktury, będące wyrazem udziału jednostek określających skład zbiorowości ze względu na wyróżnione cechy w całej zbiorowości. Podstawową metodą analizy zmiennych jednocześnie w dwóch płaszczyznach była tabulacja dwudzielna, która pozwoliła na przedstawienie wyników w tabelach kontyngencji.

Wyniki i dyskusja

Zmiany w spożyciu żywności

Zasadniczo pozytywne uwarunkowania realizacji konsumpcji w latach dziewięćdziesiątych, a także zmieniający się konsument i jego zachowania spowodowały rewolucyjne zmiany we wzorcach odżywiania się ludności. Polski konsument we wczesnych latach dziewięćdziesiątych spożywał produkty żywnościowe w znacznych ilościach. W tamtym czasie (lata 1990-1992) wysoki poziom spożycia przy obniżających się dochodach był możliwy dzięki wystąpieniu tzw. efektu rygla, gdzie przy spadku dochodów utrzymywany był przez pewien czas osiągnięty już poziom i struktura konsumpcji. Od 1993 roku konsumuje się coraz mniej żywności. Stopniowej *dekonsumpcji* większości produktów towarzyszą nierozzerwalnie zmiany strukturalne i jakościowe, przebiegające w kierunku większego zainteresowania produktami o lepszej jakości i większej wartości dodanej.

Zmniejszyła się bardzo wyraźnie konsumpcja węglowodanów, głównie z powodu zmniejszającego się popytu na ziemniaki, mąkę i pieczywo, natomiast wzrasta systematycznie spożycie wyrobów cukierniczych i galanterii piekarniczej. Najbardziej się zmniejszyła konsumpcja ziemniaków: z około 144 kg na osobę w 1990 roku do około 130 kg na osobę w 1999 roku. Coraz częściej obserwuje się ich substytucję przetworami zbożowymi i mącznymi. Zużycie cukru zmniejszyło się w tym okresie mniej więcej o 5 kg na osobę, natomiast wyraźnie wzrasta konsumpcja wyrobów cukierniczych i czekoladowych. Samych wyrobów czekoladowych statystyczny polski konsument w 1999 roku zjadał o połowę więcej niż w roku poprzednim.

Zasadnicze zmiany dokonały się też w konsumpcji tłuszczów spożywczych. Ogólny wzrost tej konsumpcji spowodowała przede wszystkim zmiana struktury spożycia na rzecz tłuszczów pochodzenia roślinnego. Spadkowi konsumpcji masła z około 7,8 kg w 1990 roku do około 4,2 kg na osobę w 1999 roku towarzyszył wzrost spożycia tłuszczów roślinnych z około 7,6 kg do 15,5 kg na osobę w analogicznym okresie (**Rynek rzepaku 1999**).

Polski konsument tradycyjnie jest zwolennikiem mięsa wieprzowego, które stanowi mniej więcej 60% konsumpcji mięsa ogółem. Prawie połowa jest spożywana w postaci przetworów. Stosunkowo mała elastyczność zarówno cenowa, jak i dochodowa popytu na mięso i przetwory jest przyczyną nieznacznych tylko wahań w poziomie ich spożycia, z zaznaczającą się raczej tendencją do jego obniżania, zwłaszcza w ostatnich latach. Coraz więcej konsumuje się przetworów, wędlin wędzonych i suchych, zdecydowanie mniej natomiast konserw i wyrobów o większej zawartości tłuszczu. Zmiany strukturalne w spożyciu mięsa ogółem wynikają także z zarysowującej się – początkowo wzrostowej, a obecnie stabilnej – tendencji do wprowadzania do diety mięsa drobiowego (**Rynek drobiu...** 1999). Obserwuje się także wzrost spożycia ryb i przetworów. Według szacunków obecnie spożywa się około 6,9 kg ryb na osobę rocznie, a najchętniej polski konsument zjada je w postaci świeżych filetów, w postaci wędzonej, konserw i ryb świeżych patroszonych (**Mering 1995**).

Na początku lat dziewięćdziesiątych rozpoczął się szybki spadek spożycia mleka i jego przetworów, co łączyło się z pogorszeniem relacji cen tej grupy żywności do cen innych produktów żywnościowych. W konsekwencji znacznie zmniejszyło się znaczenie mleka jako źródła składników odżywczych. Do 1997 roku najsilniej spadło spożycie

masła i mleka spożywczego. Produkty mleczarskie zaczynają jednak odzyskiwać powoli swoją popularność i znaczenie, a w ciągu ostatnich dwóch lat najwyższy poziom popytu odnotowano w przypadku masła, serów dojrzewających, deserów i napojów mlecznych.

Zmieniają się też tendencje w spożyciu warzyw i owoców. Spadkowi spożycia warzyw towarzyszą zmiany strukturalne w stronę produktów bardziej przetworzonych, konfekcjonowanych oraz kompletowanych. Wyraźnie wzrasta konsumpcja owoców, z podobnymi kierunkami zmian. W 1999 roku konsumowało się ich przeciętnie dwa razy więcej niż na początku lat dziewięćdziesiątych. Bardzo dynamicznie rozwija się spożycie soków i napojów owocowych oraz warzywnych, co wiąże się z rewolucyjną zmianą schematów żywienia i pojawieniem się tendencji do spożywania zdrowej żywności (**Rynek owoców...** 1999). Soki powoli stają się elementem codziennego jadłospisu polskich gospodarstw domowych. Zaczęły być stosowane jako źródło wartości odżywczych oraz cennych i niezbędnych do życia witamin. W 1999 roku mieszkaniec Polski wypijał około 12 l soków. Poza sokami coraz większą popularność zdobywają nektary oraz napoje, zwłaszcza owocowe, które coraz skuteczniej konkurują z sokami.

Wzorce spożycia owoców i warzyw w gospodarstwach domowych

W latach dziewięćdziesiątych spożycie owoców w Polsce charakteryzował trend wzrostowy. Niewielkie załamanie tego trendu obserwowano w latach 1994-1995, kiedy wystąpiła bardzo mała produkcja owoców. W 1999 roku, w ujęciu bilansowym, spożycie owoców na jednego mieszkańca wyniosło 53,7 kg i było większe o blisko 90% w stosunku do 1990 roku. W dziesięcioleciu 1990-1999, przy wahaniach w spożyciu owoców krajowych, postępował systematycznie wzrost spożycia owoców południowych. Przeszły one być owocami „świętecznymi” i stały się popularnym składnikiem diety.

Wraz ze zmianą wielkości spożycia postępowały daleko idące zmiany w jego strukturze.

Dominującą pozycję w konsumpcji zajmują jabłka, z 47-procentowym udziałem w strukturze spożycia w 1999 roku i poziomem 15,5 kg na mieszkańca rocznie. Konsumpcja pozostałych owoców z drzew wyniosła niewiele ponad 3 kg na mieszkańca, natomiast jagodowych – blisko 6,5 kg na mieszkańca.

W końcu lat dziewięćdziesiątych statystyczne polskie gospodarstwo domowe konsumowało około 11,5 kg owoców południowych (dwa razy więcej niż na początku lat dziewięćdziesiątych), a ich udział w strukturze spożycia wzrósł do 25%, wobec około 12% na początku lat dziewięćdziesiątych, przewyższając w rankingu udział owoców jagodowych. Najpopularniejszymi owocami południowymi są pomarańcze i mandarynki, których spożywano w 1999 roku około 7,7 kg na mieszkańca rocznie, następnie banany – 6,7 kg na mieszkańca, winogrona – 3,4 kg na mieszkańca i cytryny – 2,3 kg na mieszkańca (**Food Balance Sheet...** 2001).

Charakterystycznymi cechami wzorca spożycia owoców w polskich gospodarstwach domowych są: różnicowanie poziomu spożycia i struktury asortymentowej w różnych typach społeczno-ekonomicznych i grupach wiekowych gospodarstw domowych, duża sezonowość spożycia, mała różnorodność gatunkowa oraz zmniejszające się znaczenie autokonsumpcji w spożyciu owoców.

Wysokim poziomem spożycia owoców charakteryzują się zwłaszcza gospodarstwa emerytów i rencistów, przy czym dominują w tym przypadku owoce krajowe, tradycyjne (jabłka, gruszki, owoce jagodowe). Relatywnie duże – powyżej 18% wśród gospodarstw niepowiązanych z rolnictwem – jest też spożycie owoców z działek i ogrodów. Dla tych grup gospodarstw domowych zwiększenie się skali zakupów rynkowych wciąż jest ograniczane barierą dostępności ekonomicznej (wysokie ceny, niskie dochody).

Wzrastającą konsumpcję owoców obserwuje się także w gospodarstwach lepiej uposażonych i młodszych. Czynniki wpływające na ten fakt tkwią jednak gdzie indziej, mianowicie w docenianiu owoców jako cennego źródła witamin i soli mineralnych, nieocenionego składnika różnych diet, a także w coraz większym przywiązaniu do atrybutów zdrowotności i wartości odżywczej składników diet. Jeśli chodzi o preferencje poszczególnych gatunków owoców, to z reguły konsumenci młodszy wybierają owoce południowe, szczególnie pomarańcze i banany (Trębacz 2000).

Wzorzec spożycia owoców charakteryzuje się także dużą sezonowością na poziomie 30-50%, biorąc pod uwagę przeciętne odchylenie spożycia (Kowrygo 2000). Szczególnie duża sezonowość spożycia tych produktów występuje w gospodarstwach wiejskich. Fakt konieczności długiego przechowywania owoców z krajowej produkcji powoduje spadek ich wartości odżywczej, co dodatkowo pogłębia różnice w spożyciu niektórych składników (głównie witamin i składników mineralnych).

W poszczególnych porach roku asortyment konsumowanych owoców liczy z reguły cztery-pięć gatunków, przy czym w okresie letnim i jesiennym dominują owoce krajowe, a zimą i wiosną owoce południowe (Trębacz 2000).

Poza konsumpcją owoców w stanie świeżym statystyczne polskie gospodarstwo domowe spożywa niecałe 0,5 kg na mieszkańca rocznie mrożonek oraz przetworów owocowych, głównie dżemów i marmolad, a także wypija średnio około 12 litrów soków owocowych i warzywnych rocznie na mieszkańca.

Owoce i przetwory w hierarchii potrzeb żywnościowych konsumentów są zaliczane do dóbr wyższego rzędu. Charakteryzują się znaczną elastycznością dochodową i cenową popytu, co powoduje, iż przy załamaniu krajowej podaży, która zasadniczo kształtuje konsumpcję, nastąpi redukcja spożycia owoców. Mając jednak na uwadze fakt dynamicznie wzrastającego popytu na owoce cytrusowe, można sądzić, iż spadek spożycia krajowych owoców będzie rekompensowany wzrostem spożycia produktów importowanych.

Podobnie kształtuje się wzorzec spożycia warzyw w gospodarstwach domowych. Dominuje tu zaledwie kilka gatunków, zasadniczo pochodzących z krajowej produkcji, pomimo iż import w latach dziewięćdziesiątych znacznie wzbogacił ofertę asortymentową. Czołową pozycję w konsumpcji warzyw zajmują: kapusta, marchew, buraki, cebula, pomidory i ogórki. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych stanowiły one ponad 80% całkowitego spożycia warzyw świeżych i około 70% całkowitego spożycia warzyw i przetworów. Niską pozycję w spożyciu stanowią przetwory warzywne i grzybowe – około 4,5 kg rocznie – wśród których ponad połowę stanowi kapusta kwaszona. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych spożycie warzyw na jednego mieszkańca wyniosło 120 kg, z podobnymi wahaniami jak w przypadku owoców. Maleje systematycznie udział samozaopatrzenia w tę grupę produktów, choć jest on – w porównaniu z owocami – znaczący, średnio wynosi 35%.

Sezonowość spożycia warzyw wynosi 30-40%, a szczególnie duża występuje w rodzinach ludzi starszych.

Observacje zachowań konsumentów odnośnie do asortymentu spożywanego warzyw pozwalają wskazać na zależność pomiędzy uposażeniem gospodarstwa oraz czasem jego trwania a preferencjami gatunkowymi. Gospodarstwa ludzi młodych, lepiej wykształconych i relatywnie bogatszych, coraz częściej spożywają bardziej różnorodne warzywa, w tym importowane, np. ciepłolubne bakłażany, karczochy, endywie. Z rodzimych gatunków popularność zyskują m.in. szparagi i brokuły.

Ponadto w strukturze spożycia warzyw następują przesunięcia w kierunku przetworów warzywnych, głównie surówek, a także miksów produktowych, np. warzyw z mięsem czy mrożonek.

Warzywa i przetwory są zaliczane w hierarchii potrzeb żywnościowych do produktów podstawowych i charakteryzują się średnią elastycznością dochodową i cenową spożycia.

Charakterystyczną cechą wzorca konsumpcji warzyw w Polsce jest także bardzo duży udział ziemniaków. Do połowy lat dziewięćdziesiątych spożycie ziemniaków systematycznie malało, po czym osiągnęło bardziej stabilny poziom i w 1999 roku wyniosło 131 kg na mieszkańca. W latach 1990-1999 zmieniła się struktura konsumpcji ziemniaków: obecnie ich spożycie w formie nieprzetworzonej wynosi około 120 kg na mieszkańca, natomiast w formie przetworzonej – około 12 kg na mieszkańca.

Funkcjonowanie od kilku już lat rynku konsumenta, z obfitą i bardzo różnorodną ofertą produktów ogrodniczych, porównywalną z krajami wysoko rozwiniętymi, umożliwia ocenę, w jakim stopniu zachodzące zmiany i poziom spożycia osiągnięty w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych są zgodne z tendencjami obserwowanymi w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej.

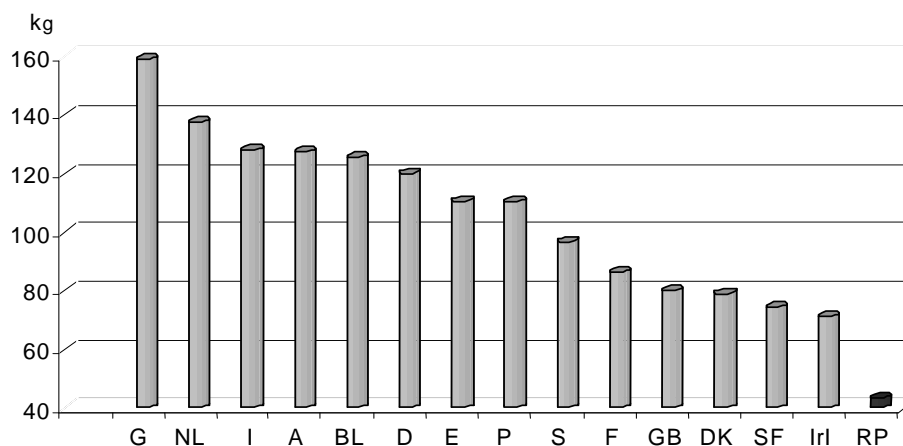
Reasumując wzorzec spożycia produktów ogrodniczych w Polsce i porównując go do krajów UE, można stwierdzić, iż cechuje go:

- większa sezonowość spożycia,
- niski poziom spożycia owoców, niższy niż w krajach Europy Zachodniej,
- znaczący poziom spożycia warzyw i ziemniaków; polski konsument spożywa najwięcej ziemniaków w Europie, a pod względem spożycia warzyw ustępuje tylko Grekom, Włochom, Hiszpanom i Portugalczykom,
- mała różnorodność gatunkowa spożywanego produktów ogrodniczych,
- większy udział autokonsumpcji,
- istotne zróżnicowanie konsumpcji w grupach społeczno-ekonomicznych i wiekowych gospodarstw domowych.

Porównanie poziomu spożycia produktów ogrodniczych w Polsce i w krajach UE przedstawiają ryciny 1-3. Poziom spożycia w kilogramach na mieszkańca rocznie jest średnią ważoną spożycia z lat 1990-1999.

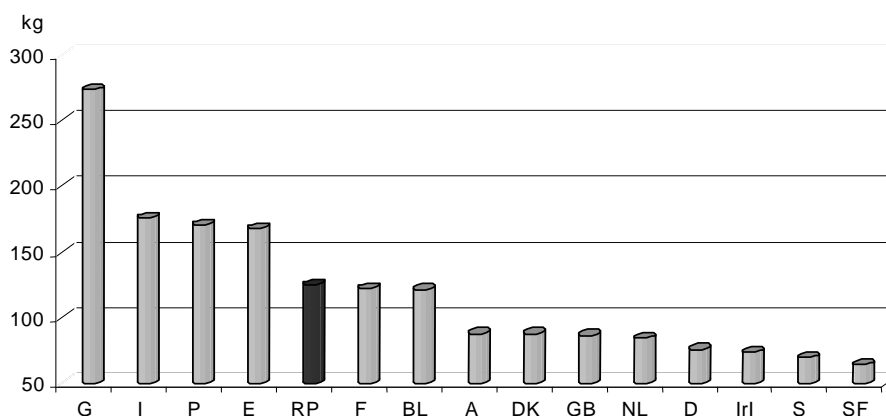
Zmiany we wzorach zachowań konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych

Ogólna dostępność dóbr żywnościowych na rynku, konkurencyjne ceny i atrakcyjność oferty podaźowej, a także zmieniające się upodobania i preferencje konsumentów spowodowały istotne zmiany w zachowaniach konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Sprzyjało to przede wszystkim substytucji pomiędzy produktami i w obrębie grup produktów, a także poszukiwaniu produktów wygodnych w użyciu, priorytetowemu traktowaniu przez konsumenta świeżej żywności, jak i wzrostowi zaufania do żywności ekologicznej.

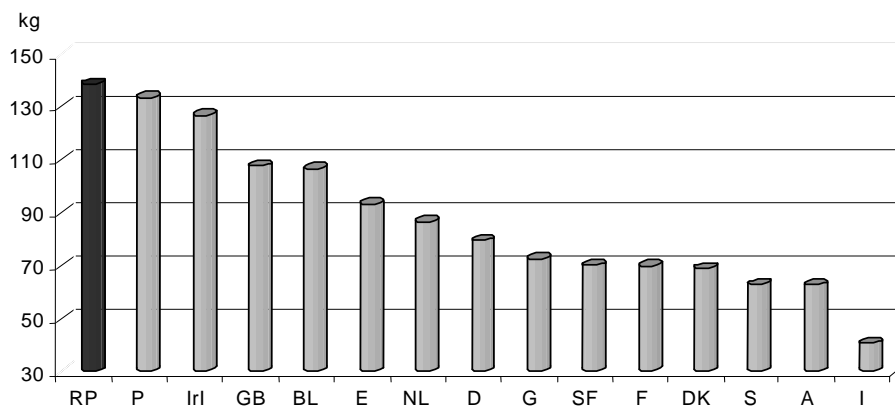
Ryc. 1. Średnioważony poziom spożycia owoców na mieszkańca rocznie w Polsce i w UE w latach 1990-1999 (kg): G – Grecja, NL – Holandia, I – Włochy, A – Austria, BL – Belgia i Luksemburg, D – Niemcy, E – Hiszpania, P – Portugalia, S – Szwecja, F – Francja, GB – Wielka Brytania, DK – Dania, SF – Finlandia, Irl – Irlandia, RP – Polska (na podstawie **Food Balance Sheet... 2001**)

Fig. 1. Average weighted level of fruit consumption per capita per year in Poland and EU in 1990-1999 (kg): G – Greece, NL – The Netherlands, I – Italy, A – Austria, BL – Belgium and Luxemburg, D – Germany, E – Spain, P – Portugal, S – Sweden, F – France, GB – Great Britain, DK – Denmark, SF – Finland, Irl – Ireland, RP – Poland (on the basis of **Food Balance Sheet... 2001**)

Ryc. 2. Średnioważony poziom spożycia warzyw na rocznie w Polsce i w UE w latach 1990-1999 (kg): G – Grecja, I – Włochy, P – Portugalia, E – Hiszpania, RP – Polska, F – Francja, BL – Belgia i Luksemburg, A – Austria, DK – Dania, GB – Wielka Brytania, NL – Holandia, D – Niemcy, Irl – Irlandia, S – Szwecja, SF – Finlandia (na podstawie **Food Balance Sheet... 2001**)

Fig. 2. Average weighted level of vegetable consumption per capita per year in Poland and EU in 1990-1999 (kg): G – Greece, I – Italy, P – Portugal, E – Spain, RP – Poland, F – France, BL – Belgium and Luxemburg, A – Austria, DK – Denmark, GB – Great Britain, NL – The Netherlands, D – Germany, Irl – Ireland, S – Sweden, SF – Finland (on the basis of **Food Balance Sheet... 2001**)

Ryc. 3. Średnioważony poziom spożycia ziemniaków na mieszkańca rocznie w Polsce i w UE w latach 1990-1999 (kg): RP – Polska, P – Portugalia, Irl – Irlandia, GB – Wielka Brytania, BL – Belgia i Luksemburg, E – Hiszpania, NL – Holandia, D – Niemcy, G – Grecja, SF – Finlandia, F – Francja, DK – Dania, S – Szwecja, A – Austria, I – Włochy (na podstawie **Food Balance Sheet... 2001**)

Fig. 3. Average weighted level of potato consumption per capita per year in Poland and EU in 1990-1999 (kg): RP – Poland, P – Portugal, Irl – Ireland, GB – Great Britain, BL – Belgium and Luxemburg, E – Spain, NL – The Netherlands, D – Germany, G – Greece, SF – Finland, F – France, DK – Denmark, S – Sweden, A – Austria, I – Italy (on the basis of **Food Balance Sheet... 2001**)

Badania empiryczne przeprowadzone na grupie 600 respondentów z miasta Poznań wykazały, iż coraz powszechniej obserwowaną tendencją żywieniową jest wykorzystywanie przez konsumentów żywności o większym stopniu przetworzenia połączonym z taką jej obróbką, która wymaga niewielkiego nakładu pracy i krótkiego czasu przygotowania do konsumpcji. Popularność zyskuje więc żywność określana mianem szybkiej i wygodnej. Jej zwolennikami coraz częściej stają się konsumenci młodszy, uczący się bądź pracujący. Coraz częściej staje się ona alternatywą dla produktów wymagających dłuższej obróbki kulinarnej (aktywne zawodowo kobiety) oraz wykonywania w tym czasie czegoś bardziej interesującego (młodszy konsumenci, mężczyźni) (Adamczyk 2001).

Od kilku lat wyraźnie pogłębia się tendencja do zmniejszania zakupów importowanych produktów żywnościowych przez polskich konsumentów. Zasadniczą tego przyczyną są przede wszystkim powoli zacierające się różnice cenowe między produktami żywnościowymi zagranicznymi i rodzimymi na korzyść tych ostatnich, a także coraz bogatsza, szersza, lepsza jakościowo i tworzona z myślą o konsumentach oferta krajowej żywności. Od początku lat dziewięćdziesiątych stopniowa, lecz znaczna poprawa jakości większości produktów konsumpcyjnych, stymulowana przez wpływ zagranicznej konkurencji oraz bezpośrednie inwestycje w krajowym przemyśle spożywczym, powoduje, iż napływ importowanej żywności raczej uatrakcyjnia i urozmaica niż koniecznie uzupełnia krajową ofertę produktów żywnościowych.

Znaczącą rolę w strukturze zakupów odgrywa przywiązanie konsumentów do odpowiedniej, wysokiej jakości spożywanej żywności. Na tę tendencję silnie wpływają m.in.: szeroki asortyment oferowanej żywności po wielu latach jej niedoborów oraz wzrost cen żywności, który wpłynął na poszukiwanie produktów charakteryzujących się wysoką jakością za „duże pieniądze”.

Tabela 1

Powody uznawania czasu poświęcanego na przygotowywanie posiłków w gospodarstwie domowym za cenny
The reasons of treating the time for preparing meals in household as valuable

Powód Reason	Udział odpowiedzi Share of answers (%)
Napięty plan dnia Busy day	29,9
Można w tym czasie robić coś bardziej interesującego Something more interesting	26,0
Absorbująca praca zawodowa Absorbing occupation	22,4
Można zjeść poza domem lub kupić danie gotowe Possibility of eating out of home or convenient food	14,3
Inne Others	7,4

Wyraźnie można zauważyć zarysowywanie się zmian w percepcji żywności oraz w stosunku do niej. Coraz częściej polski konsument zaczyna zwracać uwagę na zdrowotność i wartość odżywczą potraw, jej aspekty ekologiczne. Nurt ekologiczny wyznacza najnowsze trendy w konsumpcji żywności oraz postawach i preferencjach nabywców w społeczeństwach wysoko uprzemysłowionych. Nowy, choć nieliczny jeszcze w Polsce konsument żywności ekologicznej w dążeniu do lepszej jakości życia przypisuje duże znaczenie zdrowiu jako wartości szczególnie cennej, stąd kryteria zdrowotne odgrywają znaczącą rolę w jego zachowaniach konsumpcyjnych (**Łuczka-Bakula** 1995).

Zdrowy styl odżywiania to najczęściej dla polskiego konsumenta dieta urozmaicona, wzbogacona w witaminy, z przewagą warzyw i owoców. Tradycyjna dieta, oparta na posiłkach przygotowywanych w domu samodzielnie, obfitująca z reguły w tłuszcze i węglowodany, powoli ewoluuje w kierunku żywienia niskokalorycznego i urozmaiconego, bazującego na produktach dietetycznych (**Adamczyk** 2001).

Badania własne pozwoliły także na stwierdzenie, iż zachodzą istotne zmiany w zachowaniach konsumentów w odniesieniu do przygotowywania i spożywania posiłków. Coraz częściej do przygotowywania posiłków wykorzystuje się półprodukty lub stosuje dania gotowe (co trzecie badane gospodarstwo domowe deklarowało ich wykorzystywanie). Poświęca się coraz mniej czasu na przygotowywanie głównych posiłków, głównie z powodu napiętego planu dnia, związanego m.in. z pracą zawodową (**Adamczyk** 2001). Coraz częściej konsumenci – zamiast po posiłki tradycyjne – sięgają np. po sałatki owocowe, warzywne, świeże owoce czy soki owocowo-warzywne, a także inne produkty, np. mleczne substytuujące śniadanie czy obiad.

Umacniającą się tendencją rozwojową odznacza się konsumpcja w placówkach gastronomicznych. Jedzą tam przede wszystkim młodszy domownicy (dzieci i młodzież ucząca się). Największą popularnością cieszą się wśród nich bary typu *fast food* (**Adamczyk** 2001). Godny zainteresowania jest fakt coraz częstszej konsumpcji w restauracjach przez całe rodziny, zwłaszcza o lepszym statusie materialnym, zazwyczaj w dni

Tabela 2

Udział różnych elementów zdrowego odżywiania w gospodarstwie domowym (%)
Share of different elements of healthy consumption model in household (%)

Wyszczególnienie Specification	Udział odpowiedzi Share of answers (%)
Przewaga owoców i warzyw Advantage of fruits and vegetables	25,5
Samodzielne przygotowywanie posiłków Individual preparation of meals	14,3
Dieta urozmaicona i wzbogacona witaminami Varied diet with vitamins	24,7
Bez soli, tłuszczu, cukru i używek Without salt, fat, sugar and condiments	8,9
Regularne posiłki Regular meals	5,2
Inne Others	21,4

wolne od pracy, w celu urozmaicenia codziennych posiłków. Jest to potwierdzenie typowo poenglojskiej sytuacji, gdzie załamuje się klasyczna relacja między dochodami i wydatkami żywnościowymi, a zamożniejsi konsumenci wydają na żywność więcej.

Wnioski

Zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych podlegają ciągłym przemianom w czasie, w różnych warunkach otoczenia. Należy przypuszczać, iż zarysowujące się wyraźnie w krajach wysoko rozwiniętych tendencje zachowań konsumpcyjnych będą przenikały do innych krajów, w których konsument, jego potrzeby oraz wybory rynkowe znajdują się wyraźnie w fazie wzrostu. Reasumując, można wymienić kilka z nich, które zarysowały się także i w Polsce:

- podejmowanie działań prozdrowotnych,
- oznaki globalizacji zachowań (zwłaszcza wśród młodego pokolenia),
- wzrost świadomości etnocentrycznej, gdzie konsument optuje za produktami krajowymi, kierując się głównie przesłankami moralnymi, a nie racjonalnymi czy ekonomicznymi, odrzuca produkty obce, uznając ich zakup za niewłaściwy i niemoralny,
- rozwijanie się nurtów żywności ekologicznej, wegetariańskiej czy semi-wegetariańskiej oraz etnicznej (opartej na technologii i recepturach kuchni innych narodów).

Literatura

- Adamczyk G.** (2001): Analiza zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych i ich implikacje dla producentów żywności. Maszynopis. Kat. Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej AR, Poznań.
- Food Balance Sheet** 1990-1999, average. (2001) FAO, Rome. (Komputerowa baza danych).
- Kowrygo B.** (2000): Studium wpływu gospodarki rynkowej na sferę żywności i żywienia w Polsce. Rozpr. Nauk. Monogr. SGGW.
- Kramer J.** (1997): Konsumpcja w gospodarce rynkowej. PWE, Warszawa.
- Łuczka-Bakuła W.** (1995): Uwarunkowania produkcji i konsumpcji żywności ekologicznej w Polsce. Zesz. Nauk. AE Pozn. 2, Pr. Hab. 142.
- Mering K.** (1995): Głos mają ryby. Handel 11: 26.
- Popyt na żywność.** Raporty Rynkowe. 1. (2000) IERiGŻ, Warszawa.
- Rudnicki L.** (2000): Zachowania konsumentów na rynku. PWE, Warszawa.
- Rynek drobiu i jaj.** Raporty Rynkowe. 15. (1999) IERiGŻ, Warszawa.
- Rynek owoców i warzyw.** Raporty Rynkowe. 15. (1999) IERiGŻ, Warszawa.
- Rynek rzepaku.** Raporty Rynkowe. 15. (1999) IERiGŻ, Warszawa.
- Sudman S.** (1976): Applied sampling. Orlando Academic Press, Orlando.
- Trębacz A.** (2000): Preferencje konsumentów owoców a rynek jabłek deserowych. W: Materiały III Ogólnopolskiej Konferencji Ogrodniczej nt. „Szanse i zagrożenia dla krajowego ogrodnictwa po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej”. Lublin 13-14 grudnia 2000 rok. AR, Lublin: 233-242.

SELECTED ASPECTS OF CONSUMPTIVE BEHAVIOUR AND FOOD CONSUMPTION MODELS IN POLISH HOUSEHOLDS IN THE 1990'S

S u m m a r y

Accessibility of food on the market, competitive price and attractiveness of food supply and also changing preferences and likes of consumer made an important changes in consumption behaviour of Polish households. It caused a substitution between products and among the groups of products and also looking for convenient products, priority treatment of fresh food by consumer and also growing trust for ecological food. In relation to this, existing consumption pattern has changed and evolved in the direction of variety, wholesomeness and quality.